

PRAVDA AKO REGULATÍVNY IDEÁL NOVEJ EPISTÉMY

FRANTIŠEK MIHINA, Katedra filozofie FF PU, Prešov

"Nie sme vševedúci, vieme len málo a nemali by sme sa hrať na prozreteľnosť... aj veľké teórie vždy možno zlepšiť... nič sa nedá dokázať... existuje veľa právd - a dôležitých právd, ktoré nikto nevie s istotou."

Sir Popper

Ludské sny sa nikdy nenaplnia - nazdával sa (v roku 1947) Wittgenstein. Azda práve to z nich robí sny a azda práve preto sú naozaj *ľudské* - mohli by sme dodať *my*. Ak by sa naše sny menili na skutočnosť, ľudstvo by dnes vyzeralo inak a už dávno by sme prestali snívať. Možno mal aj Wittgenstein povedať, že sa nikdy *celkom nenaplnia* - ony sa totiž *v určitom zmysle a do určitej miery* vskutku plnia. Bez snov by ľudský život nebol *ľudský*, stratil by nielen svoje čaro - pre mnohých ho naozaj má -, ale aj dôležitý rozmer vnútornej dynamiky.

Jeden z ľudských snov sa od nepamäti spája s *poznáním*. Podľa E. Fromma sa všetko začalo *Adamovým pádom* - oným *prešlapom*, ktorý otvoril dvere nikdy sa nekončiacemu poznávaniu. Akoby sme boli potrestaní tým, že poznávanie, ktoré nás láka, sa *nikdy neskončí* - a nielen to, *my vieme*, že je to tak. Pre toho, kto okúsil zo stromu poznania, je podľa Poppera *raj stratený*. Poznanie *zabíja zdrvivúce pravdy* minulosti - hovorí A. Camus v *Mýte o Sifyzovi*. Zbavujeme sa starých a o tých nových vieme, že ich postihne rovnaký osud. Napriek strašnému trestu v podobe uvedomenej márnosti práce, ktorú konal, si Sifyza podľa Camusa treba predstavovať *ako šťastného* - svoj osud si vybral *sám*, je jeho *vlastníctvom*, pretože *dobýjať vrcholky - už to stačí naplniť srdce človeka*, aj keď vie, že ich nikdy nedobyje.

Tak je to aj s ľudským poznáním - nikdy nedohliadneme na jeho koniec, vo svojej podstate je *sebadeštruktívne*. A predsa veda spolu s filozofiou, umením a náboženstvom predstavujú to najlepšie, čo vytvára onen popperovský *Svet tri* a určuje kinetiku meniaceho sa *ľudského sveta* - práve ony sú *pokračovaním ľudského sveta vo sne* (Wittgenstein).

Aj dokonalé poznanie je naším dávnym snom. Nie je však ničím viac, ale ani ničím menej ako *regulatívnym ideálom*. V kantovskom zmysle je *dokonalé poznanie* ideálom, ktorý má *praktickú silu*, je regulatívnym princípom. Ideál tu určuje *pravzor úplného určenia obrazu*, t.j. *Poznania*, stáva sa smernicou pre naše činy. Hoci tomuto ideálu nemôžeme pripísať objektívnu realitu - hovorí Kant - predsa ho nepokladáme za výmysel, je nepostrádateľnou smernicou rozumu.

V eseji *Sklamal nás rozum?* (1934) sa K. Čapek pýta, či súčasťou *kultúrnej krízy* doby je *sklamanie rozumu*, t.j. jeho *zlyhanie*, pretože nám neposkytol odpovede na všetky naše otázky, nedal nám spočinúť v istote, nevedie nás k jasnému a konečnému cieľu. K. Čapek tušil a my vieme, že nejde o *noetickú krízu*. Celý *vtip* rozumu je práve v tom, že ustavične "sklamáva", že sústavne naráža na svoje hranice, na nové otázky a nové neistoty - keby prestal *sklamávať*, keby nás obdaril dostatočnými istotami a všetkými žiaducimi odpoveďami, mohol by svoju prácu skončiť. My sami by sme sa však ocitli v *chúlostivej* situácii - stratili by sme sa seba samým. On však odmieta *odpočívajť* - je *váhaním* medzi alternatívami, môžeme mu síce dôverovať, ale naša dôvera je *kritická*.

Rozum sa nerovná viere, vieru v rozum však potrebujeme - nič lepšie nemáme. A rozum nie je najmä tým, čo už *vieme*, ale skôr jeho prekračovaním. Smeruje vždy *poza* seba. A tak - paradoxne - žijeme v *nadprodukcii* poznatkov, v dobe *vedeckej kultúry*, a predsa zdanlivé *sklamanie z rozumu* nastáva vždy vtedy, keď sa veda ponára do stále širších a hlbších teritórií - ekuména sa nielen zdá byť, ale aj je bezhraničná. *Intelektuálna prázdnota* - a ona už vôbec nie je iba pózou - v dobe, keď produktivita vedy prekonáva produktivitu akejkoľvek inej ľudskej činnosti, akoby signalizovala axiologickú schizmu súčasnosti, t.j. hodnotovú divergenciu v podobe otázky: kam to všetko speje, čo sa stalo s človekom, dokáže ešte zvládnuť problémy, do ktorých sa dostal vlastnou vinou? Nemali by sme - pýtame sa - prehodnotiť Kantovo *Sapere aude!* - *Maj odvahu používať svoj vlastný rozum!*? Dozaista áno - ibaže s určitým posunom: musíme mať odvahu pozrieť sa naozaj kriticky na vlastnú *rozumnosť*.

Rozum je teda inštitút *otvorený* - práve on nám hovorí, že aj keď toho vieme dosť, nikdy to nie je a nemôže byť *všetko*. Súčasťou *modernity* - od antických čias až po dnešok - je spojenie *ducha poznania* s *duchom ovládania*, vedenia a moci. Príliš veľa moci však vedie - dobre to vedel už Archimedes - spoľahlivo k jedinému, k narastajúcej bezmocnosti. *Pravda* je súčasťou obidvoch. V nami sledovaných súvislostiach však treba pripomenúť, že s pojmom *pravda* je to tak ako s mnohými často používanými a dôležitými slovami našej reči. Domnievame sa, že máme dostatočne jasnú predstavu o tom, čo znamenajú, akonáhle sa však usilujeme zachytiť, čo máme na mysli, ocitáme sa v ťažkostiach. Ak hovoríme o *pravde*, sú tieto ťažkosti naozaj nemalé. A predsa cítime, že práve *Pravda* je v zložitých väzbách súčasťou morfológie našej kultúry a civilizácie. Toto spojenie predstavuje ich *agens*, v ňom by sme mohli hľadať aj korene mnohých našich problémov.

Jedným z výsledkov novovekej kognitívnej iniciatívy je aj zmena *epistémy*, teda zmena optiky, mriežky či perspektívy, z ktorej vidíme skutočnosť - podľa Foucaulta to bolo napríklad v tom, že človek sa stal ústrednou významovou jednotkou a význam všetkého, čo sa stáva predmetom skúmania, sa určuje vzťahom k človeku. To naznačuje

rekonštrukciu epistemológie idiografických vied, v tomto prípade motivovanú posunom v chápaní dominant v spornom antropocentrickom sebaužívaní človeka.

Filozofické diskusie sú oddávna poznamenané väčšou či menšou nedôverou ku všetkému, čo si nárokuje na stálosť, večnosť, absolútnosť, istotu a pod. Je to prirodzený dôsledok kriticismu, ktorý je väčšej časti filozofie, ale najmä vedy, naozaj vlastný. *Podozrivé* je všetko - rozum i rozumnosť, dejiny, sloboda, spravodlivosť i ľudské projekty. Erózia paradigmy moderného vedenia je - zdá sa - radikálna, žijeme v období *rozkladu základov a vyprchávajúcich ideálov*. Súčasťou *krízy dnešného slovníka* (R. Rorty) je - ak máme na myslí ten filozofický - slabnúce presvedčenie o možnosti aproximácie vedenia smerujúceho k istote poznania. K *podozrivým* inštitútom sa zaradila aj *pravda*. *Pova-ha pravdy* je dnes väčším problémom ako v minulosti. Dnes už názor - ktorý tak dobre poznal Kant -, že "poznanie nie je *reprezentáciou* skutočnosti", znie takmer ako truizmus. Čím teda naozaj je? A ako zistíme, čím je?

Filozofia, ale aj veda, teológia a v osobitom zmysle aj umenie sa oddávna chápali ako hľadanie *múdrosti a pravdy* - všetky *podstatne* obsahujú aspirácie tohto druhu. *Isto-ta*, ktorú v nich hľadáme, nám však uniká.

A tak sme - po koľký raz už? - opäť svedkami *zmeny súborov dominantných meta-for* súčasnosti, medzi ktoré rátame aj *PRAVDU*. Konjunkcia *pravdy a istoty* stráca svoju epistemickú dôveryhodnosť, sama pravda sa stáva *metaforou*. Rozširujú sa zóny, ku ktorým je kritická myseľ naozaj skeptická. Pevné základy už nie sú také pevné, veľké ilúzie (Vatimo) sa rozkladajú - pravda sa (s troškou nadsádzky) stáva ilúziou, ilúzie neprestávajú byť pravdou.

Na dlhej ceste hľadania sú naozaj možné omyly a predsudky, ktoré aj úprimný a čestný človek môže prijať ako *pravdu* - ide však o to, či sú *náhodným*, alebo *atributívnym* znakom poznania, najmä však o to, čo tento rozdiel znamená a čo z jeho uvedomenia pre nás vyplýva. Ak *skepsa* neznamena pôvodne najmä *pochybnosť*, ale skôr *hľadanie, skúmanie, zvažovanie*, potom sme sa stali naozaj *skeptikmi*, teda *hľadačmi, kritikmi a výskumníkmi*. Stávame sa - či chceli by sme byť - tolerantnými. Pretože - podľa Voltaira - tolerancia je dôsledkom poznania, že sme nielen *omylní*, ale že sa aj naozaj často a hlboko mýlime, že *mýliť sa* je jednoducho *ľudské*, že nevieme naisto, kedy a kto z nás sa priblížil k pravde dneška, ktorú zajtrajšok možno odmietne. A tak veda - povedané tentoraz s Ch. S. Peircom - je naozaj *hodogetická*, je zrejme predovšetkým *návodom*, náčrtom *spôsobu* našej orientácie vo svete vecí a ľudí, ktorého istota je síce vždy aktuálne postačujúca, nikdy však nie je absolútna (čo tak dobre vedel J. S. Mill) - jednoducho, určitá *miera istoty* je podmienkou ľudského života.

Duchovné posolstvo minulosti, ktorým sa riadime, spočíva v hlboko zakorenenom presvedčení o možnosti trvalého zdokonaľovania ľudského bytia, prehĺbovania *étosu* civilizácie a kultúry, v presvedčení o antropogénnom význame kriticismu a fallibility, v ocenení poctivého, vytrvalého vedeckého úsilia hľadať a objavovať pravdu vo viere, že skôr alebo neskôr ju možno v nekonečných aproximáciách uzrieť. Údelom človeka nie je *vlastniť* ju, zmocniť sa jej, ale pokorne a vytrvalo ju hľadať. Komenský vedel, že nie zo súhlasu, ale z pochybností sa rodí pokrok, L. N. Tolstoj nenávidel *neomylné* pravdy, podľa Exupéryho pravda neopisuje, ale len *zjednodušuje svet*. Iba neskromná domýšľavosť a nedostatok pokory charakterizuje tých, ktorým je *všetko jasné*. Kým

hľadáme ideály, ktoré by uspokojivejšie usmerňovali náš duchovný, ale aj morálny vývin, nemali by sme si byť nikdy *príliš istí* svojím výberom. Konflikt doktrín nie je katastrofá, je to súčasť kritického myslenia, je základnou výbavou duchovného i kultúrneho *laboratória* (P. K. Feyerabend), ktoré reprezentuje otvorenú alebo slobodnú spoločnosť. *Vojnový stav* doktrín je z hľadiska fallibilistickej epistemológie zbytočný, to, čo je potrebné, je ich kritický stret, možnosť *vzájomnej* korekcie.

* * *

V naozaj mladom veku, keď mal osem alebo deväť rokov, si Wittgenstein položil otázku: "Prečo máme hovoriť pravdu, ak je pre nás výhodnejšie klamať?" *Pravda* ho zaujímala po celý život, *problém pravdy* sa mu - tak ako mnohým iným - však nepodarilo vyriešiť. Obraciame sa k vede, filozofii či náboženstvu v nádeji, že nájdeme istotu tam, kde pociťujeme niekedy naozaj mučivé a trvalé pochybnosti. Wittgensteina neopustili po celý život. "Cítíme" - hovoril -, "že aj keby jestvovali odpovede na *všetky* možné vedecké otázky, našich životných problémov by sa to ani len nedotklo." (*Tractatus*, 6.52). No a o tých druhých, keďže sú pre nás *vedecky* nedostupné, *treba mlčať*. Bol presvedčený, že "celý moderný svetonázor sa zakladá na ilúzii, akoby tzv. prírodné zákony boli vysvetlením prírodných javov" (6.371). Chcel, aby ho nazývali *hľadačom pravdy*. Za posledné dva mesiace svojho života napísal takmer 400 poznámok nazvaných *O istote* (*On Certainty*). Je to protidescartovsky ladený spis: nemôžeme pochybovať o všetkom, nie však z epistemických, ale *praktických* dôvodov, pochybnosť bez konca nie je pochybnosťou. *Istotu*, ktorá má byť výsledkom metodologickej pochybnosti, ňou nemožno nájsť, ak nemá byť takmer prázdny truizmom - istota je vecou *činu*, nie nášho obrazu skutočnosti. Len v pragmatickej perspektíve môžeme nájsť to, čo hľadáme v epistemológii. Možno paradoxne istí si môžeme byť len vtedy, ak sa uspokojíme s tým, že *istota vedenia* nie je charakteristikou ľudského života. Ľudské poznanie je nestabilné - neustále totiž narážame na *ťažkosť*, že *všetko plynie*. Vedec sa podobá kresliarovi, ktorý chce zachytiť *všetky* súvislosti - ani jednému, ani druhému sa to nepodarí - vedia to, ale pracujú ďalej!

* * *

V retrospektíve intelektuálneho vývinu ľudstva rozlišujeme *aspoň* dva pohľady na svet - podľa jedného svet ovládajú tajomné sily, ktorým nedokážeme porozumieť. Podľa druhého sa svet riadi princípmi, ktorým dokážeme racionálne porozumieť, formulovať ich, technicky či technologicky ich využívať a ktoré majú určitú mieru stability. Ten prvý dokážu vidieť len tí, čo nemajú *vyhasnuté* oči, predstava o *tajomne* je už postoj, ním sa začína každá umelecká a intelektuálna aktivita. Ten druhý zvykneme označovať ako baconovsko-karteziánsko-newtonovskú paradigmu novovekého myslenia. Obidva sú však založené na dedičstve podnetov, ktoré nám zanechali antickí Gréci, sú v istom zmysle *rekonceptualizáciou* ich myšlienkového a hodnotového sveta. História našej civilizácie sa v tejto druhej optike javí ako postupné objavovanie nových a nových zákonitostí, opisujúcich stále väčšiu časť našej skúsenosti. Najmä v druhom pohľade sa

prejavuje náš prirodzený sklon ku kognitívnemu optimizmu. Aj tento optimizmus má však svoje vzrhy a poklesy. Zdá sa, že natrvalo neprevláda ani čistá nádej, ani čistá skepsa. Aj keď žijeme v dobe *vedeckej kultúry* - čo platí najmä pre euroamerický typ civilizácie -, sama naša *rozumnosť* je *detabuizovaná*. Jej súčasťou je - ako upozorňuje Wittgenstein - strata schopnosti uchovať si zmysel pre *údiv*. Pre starých Grékov bol *údiv dis-pozíciou* (podľa Heideggera), bol začiatkom *každého* filozofovania. Dnes sa nedivíme už takmer ničomu! Ak je to tak, mali by sme k nemu opäť *precitnúť* - v dobe, keď sa veda stala prostriedkom, ktorý tento údiv *uspáva*.

Našu civilizáciu - opäť podľa Wittgensteina - charakterizuje slovo *pokrok*; ten je jej podobou, v tomto zmysle je *typicky budovateľská*, plodí stále komplikovanejšie konštrukcie, často však myslí viac na svoje konštrukcie ako na zmysel, ktorý by mohli mať.

V inej optike toho istého procesu sa dejiny ľudstva javia ako úsilie hľadať *pravdu*, hľadáme ju, aby sme naplnili ciele svojho života. Aj podľa Poppera sme sa stali *hladačmi* - hľadáme lepší svet, hľadáme *sami seba*. Zo skúsenosti však vieme, že "ak je niečo dobre schované, je to ťažké nájsť" (Wittgenstein). *Pravda už* nie je cieľom osebe, je nástrojom, práve tak, ako rozum a intelekt sú nástrojmi života, ktorý prežívame. Úsilie o poznanie je neoddeliteľne späté s úsilím o istotu a panstvo - strach a neistota sú generatívnym zdrojom ľudského poznania. Goetheho Faust chcel vedieť, "čo v tom najvnútornejšom zmysle drží svet pohromade". *Prečo* to potreboval vedieť, aj keď tušil, že sa to nikdy nedozvie? Platón bol presvedčený, že svet tak, ako naozaj *je*, nespoznávame jednoduchým aktom - *pravé* poznanie je síce v ľudských silách, ale *pravdu skutočnosti* neodhalíme ani zmyslami, ani rozumom. Aby sme to dokázali, musíme si *spomenúť* na skutočný svet, ktorého matné podoby nosíme vo svojej duši. *Anamnésis* je podmienkou pravdivého poznania. *Maieutika* sa zakladá na presvedčení, že poznanie vyviera z nás ako z hlbokkej studne a vôbec nie je ľahké dostať jej obsah na povrch. Platónova otázka o tom, čo je *podstatou* vecí a aké sú možnosti jej poznania, po mnoho stáročí ovplyvňovala zápasy európskej filozofie. V súčasnosti nás však viac zaujímajú problémy *zdrojov* a *spoľahlivosti* poznania. Od čias Descarta a Bacona prevládalo presvedčenie, že sme našli spoľahlivé zdroje poznania - dnes si už takí istí nie sme. Téza o primárnej noetickej platnosti vedomia na jednej strane i téza o empirickom redukcionizme ako epistemickom imperatíve na strane druhej sú síce súčasťou novovekého *zno-vuobjavenia subjektu*, ale obidve len poodhalili dnes už známy problém pravdy ako aproximácie v jazyku formulovaných predstáv o skutočnosti a skutočnosti samej.

* * *

Kant vedel klásť naozaj dôležité otázky. Otázku "Čo je pravda?" chápal ako *starú a slávnu* - položil ju, ale ani on nedokázal na ňu odpovedať. V *Predslove* k prvému vydaniu *Kritiky čistého rozumu* charakterizuje metafyziku, kedysi *kráľovnú vied*, ako "bojisko nekonečných sporov". Dnes vieme aj to, že dôvodom asi nebola *nežičlivosť osudu*, t.j. že sa *nedostala na spoľahlivú cestu vedy*, že bola stále čírym tápaním... medzi pojmami" (ako hovorí v *Predslove* k druhému vydaniu tej istej *Kritiky*). Dôvody musíme hľadať hlbšie a inde. Prehistória metafyziky je však pre nás naozaj poučná - jej osudy

akoby naznačovali, že ľudské poznanie je samé osebe rovnako zložité ako univerzum, človek, ľudský duch a podobne. Práve v odpovediach na metafyzické otázky však *ne*možno "nájsť" spoľahlivú cestu vedy", aj keď práve tu "príroda potrestala rozum neúnavným úsilím pátrať po nej ako po jednej z jeho najdôležitejších úloh".

V *Kritike čistého rozumu* (v časti *Transcendentálna teória základov*) Kant konštatuje, že "pravda je zhoda poznatku so svojím predmetom" - alebo inak - je vlastnosťou našich predstáv, ak sa stav vecí opísaný teóriou zhoduje so skutočnosťou. Je to *síce* univerzálna, svojím obsahom však *takmer prázdna výpoveď* - naozaj nemáme spoľahlivé metódy, pomocou ktorých by sme túto zhodu mohli dokázať. Dôležité je vedieť, "čo je všeobecným a spoľahlivým kritériom pravdivosti každého poznatku". Za múdre a rozvážne považuje, ak vieme, "čo sa máme rozumne spytovať", aby sme neupadli do *logiky zdania*, do umenia dávať svojej nevedomosti, ba aj svojim úmyselným klamom nádyň pravdy. Opäť a opäť sa totiž presvedčame, že - hoci v kuhnovskom zmysle - z času na čas sa naše predstavy o svete naozaj radikálne menia. A pokiaľ ide o *istotu*, ktorú hľadáme, tá naďalej zostáva vytúženým snom. Neistoty neubudlo, naše nádeje, že k istote smerujeme, však ochabujú.

Kant naozaj zmenil náš názor na povahu ľudského poznania, jeho možnosti a hranice. A predsa! Z *dnešného* pohľadu je jeho intuícia, že metafyzika neuspela preto, že nekráča po cestách, po ktorých smeruje vpred veda, zdá sa, napadnutá smrtiacou eróziou - istoty, ktoré Kant pred viac ako dvoma storočiami spájal s vedou, sa vytrácajú. Inšpiroval sa Kopernikom, ktorý "nechal otáčať pozorovateľa a zastavil hviezdy", aby načrtnol vernejší obraz kinetiky hviezdneho neba. Kant urobil to isté. Ak máme o predmetoch (objektoch zmyslov) vedieť čosi apriórne, nebude sa naše nazeranie riadiť uspošobením predmetov, ale naopak predmety sa musia "riadiť uspošobením našej nazeracej schopnosti... vo veciach poznávame apriórne len to, čo sami do nich vkladáme".

Kant tu načrtnol čosi, čo podľa neho prírodné vedy dávno robia - čistý rozum *síce* produkuje mnohé idey, celkom prirodzene sa ich však snažíme skúsenostne *potvrdiť* alebo *vyvrátiť*. Problém spočíva v tom, že to nie je možné vždy - veda je len časťou nášho poznania, perá hodín metafyziky sú stále napnuté a nezdá sa, že by sa to malo zmeniť.

Vec osebe, transskúsenostný svet, je "skutočný sám pre seba, ale nepoznatelný pre nás". A predsa transcendentálne idey, ktorými rozum prekračuje hranice skúsenosti, sú pre rozum *celkom prirodzené*. Ak podľa Kanta "prvou a najdôležitejšou záležitosťou filozofie je zahatať prameň omylov", potom tento cieľ možno naplniť len *kritikou*, t.j. neustálym opätovným skúmaním validity výsledkov, teda toho, ako a či sme k nim dospeli *správne* - kritikou dogmatického, nespútaného, nedisciplinovaného, neprevereného používania rozumu.

Na otázku "Čo je to pravda?" odpovedáme skôr negatívne. Ak je (napríklad podľa K. R. Poppera) najdôležitejšie *zbaviť sa predsudkov*, potom pravdu možno chápať ako ich elimináciu. Nepodliehať predsudkom je znakom *rozumnosti*. Nechceme však byť len *rozumní* - chceme byť aj *múdri*. Múdry človek nemusí vedieť *viac* - on vie *inak*, múdrosť je *cnosť*, ktorá *vedie k harmónii, je clivotou i radosťou súčasne, je nadhľadom* (K. Čapek), nie je vášnivá (Wittgenstein), je skôr pokojná a trezlivá, obsahuje trochu nostalgie i smútku. Nie je vecou každodennej, ale *životnej* skúsenosti. Práve preto *však o ňu* v poznaní nejde. Múdrosť nie je sumou *vedeckých*, ale *životných právd* - veda

múdrosť nepozná, veda usiluje o pravdu. A usiluje o ňu aj vtedy, keď si čoraz hlbšie uvedomujeme, že dosiahnuť ju je principiálne nemožné - ak abstrahujeme od tautológií a právd analytických vied. Poznanie nie je hľadaním istoty - poznanie je hľadaním pravdy. Naozaj nikdy si nemôžeme byť celkom istí, že sa nemýlime. Istota je subjektívny pocit, pravda musí byť nadsubjektívna. *Ipse dixit - on sám to povedal* sa po mnoho stáročí chápalo ako synonymum pravdivého - až kým niekto nenašiel odvahu povedať niečo iné. K pravde odvaha naozaj patrí.

* * *

Všetko nasvedčuje tomu, že výrok "*Errare humanum est - Mýliť sa je ľudské*" je epistemickým truizmom. Wittgensteinovu výzvu "Dopuť, aby sme boli ľudskí", možno chápať aj ako priznanie, že *ľudskosť* má svoje slabé miesta - aj v omyloch, ktorých sa dopúšťa. Nie *infallibilita* - neomylnosť, ale naopak *fallibilita* - omylnosť je trvalou črtou ľudského poznania. Koncepcia fallibilizmu je naozaj modernou víziou ľudskej poznávacej mohúcnosti. Problém *stability poznania* nadobúda v jej optike celkom nové dimenzie. Nahrádza ho problémom *objektivity poznania* - poznania *minimálne* poznamenaného subjektom (!), t.j. poznania *nadsubjektívneho*. Absolútna určitosť, istota a nepochybnosť nie sú charakteristikami, ale *ideálom*, ku ktorému smerujeme, aj keď vieme, že ho nedosiahneme. Lessingovo *Hľadať pravdu je cennejšie, než ju mať* je motom ozajstného fallibilistu. Pre umelca je svet *obrazom*, pre praktického človeka *príležitosťou*, pre vedca *výzvou* ponoriť sa do jeho poriadku. Prví dvaja mohli podať vrcholné výkony kedykoľvek, vedec potreboval celé veky na to, aby naplnil vlastný pojem.

Vo fallibilistickej perspektíve nadobúda ľudské poznanie nový štatút - pre povahu ľudského sveta, pre jeho vnútornú kinetiku je naozaj dôležité, že pravda ako čosi stále nejestvuje, že nemá - ako sa nazdával napríklad Platón - substancijnú povahu. Hegel vedel, že *príroda je proces*, že nikdy nespočinie v pokoji, a že teda ani poznatky o nej nemožno *petrifikovať*. Windelband bol presvedčený, že "kto sa usiluje o pravdu, cíti sa zodpovedný za svoje názory" (*Prelúdiá*), t.j. *skúma ich*, znova a znova ich zvažuje. Pravda však je a zostáva *základnou hodnotou*, sme to *my*, kto vedecké teórie *tvorí* - a sme to opäť *my*, kto ich kritikou odstraňuje. Ak by sme mali počúvnuť Poppera, svet, v ktorom žijeme, nie je svetom, kde sa potvrdzujú pravdy, je to skôr svet, kde sa vyvracajú omyly: svet i pravda však *existujú*, iba *istotu* o nich nikdy mať nebudeme. Je nebezpečné inaugurovať sa za *držiteľov pravdy*, je však ešte nebezpečnejšie pochybovať o tom, že sa k nej môžeme priblížiť. Na to, aby sme objavili a korigovali vlastné chyby a omyly, potrebujeme *druhých* - sami to nedokážeme, iných ľudí s odlišnými názormi a ideami, ktorí majú inú skúsenosť, iného *ducha*, inú optiku sveta. Robiť chyby je ľudské, môžeme sa z nich učiť, nebezpečné je *imunizovať ich*. Žiadnu pozíciu by sme nemali dogmatizovať. Masaryk svojho času hovoril, že *demokracia je diskusia* - uznanie principiálnej omylnosti ľudskej schopnosti poznávať je pochopiť pravdu ako *regulatívny ideál*, ktorý môže prispieť k riešeniu našich problémov, ak dokážeme akceptovať princípy *komunikatívnej racionality*, t.j. *argumentatívnej komunikácie*, stručne povedané, *racionálnej diskusie*. Azda je v tejto súvislosti vhodné pripomenúť Sokratov imperatív potreby smerovať k *intelektuálnej skromnosti* - musíme si uvedomovať, koľko

toho nevieme. Nie cesta, ktorú sme prešli, ale tá, ktorá je pred nami, je pre nás problémom. Intelektuálna skromnosť má v rovine morálnej podobu *pokory* - pred tým, čo už vieme, najmä však pred tým, čo sa chceme dozvedieť. Takáto skromnosť určite zdobila Newtona - poznal už všetko to, čím sa stal súčasťou dejín intelektuálneho pokroku ľudstva ako jeho naozaj popredný predstaviteľ, a predsa videl sám seba ako malého chlapca, ktorý sa hrá na pláži s mušľami a nevidí, že pred ním sa rozprestiera nekonečný oceán.

* * *

Kant urobil *kopernikovský obrat* dvakrát - raz v súvislosti s mohúcnosťou ľudského rozumu, ktorý dáva tvar našej skúsenosti, druhý raz vtedy, keď ukázal, že *každý* človek je slobodný - nie preto, že sa taký narodil, ale preto, že sa takým stáva - uvedomovaním si bremena zodpovednosti za svoje rozhodnutia. Sloboda bola podľa neho jedinou formou ľudského života hodného žitia. K takémuto *rozhodnutiu* patrí aj imperatív pozrieť sa na svoju doterajšiu *rozumnosť* v optike dôsledkov, ku ktorým nás ako k problémom dovedla.

Ľudské sny - najmä tie nenaplnené - sú nádejou, bez ktorej nedokážeme žiť. Povedané s Popperom, "nepotrebujeme viac a viac ani nesmieme dostať, nepotrebujeme istotu" (*Otvorená spoločnosť*, s. 238). Len tak sa môžeme naučiť robiť veci tak, ako najlepšie vieme. Naša viera v náš vlastný rozum je súčasne vierou v rozum druhých, druhý človek má preto právo - v duchu naozajstnej tolerancie - byť vypočutý a obhajovať svoje argumenty - uznanie tohto práva je *morálnym imperatívom*. Umenie načúvať druhému je znakom uvedomenia si *sociálnosti* duchovného a kultúrneho vývinu. Len v spoločnom úsilí *hľadať* sa nemusíme cítiť osamelí - *vecné* hľadanie pravdy nie je dôvodom na zúfalstvo a kvietizmus. Spája nás, robí z nás spoločenstvo - a práve ono je možno *tmelom*, ktorý tak nástojčivo hľadal Goetheho Faust. A tak - ako poučenie z Peirca a Poppera - *možno máš pravdu Ty, a ja sa mýlim, možno je to naopak; len spoločne - ak sa budeme navzájom počúvať - môžeme však urobiť čo i ten najmenší krok k poznaniu ľudského i vecného sveta, ktorý je našim osudom.*

Prof. PhDr. František Mihina, CSc.
Katedra filozofie FF PU
ul. 17. novembra 1
080 01 Prešov
SR